

Nina Vodopivec

DRŽAVA, TRG, PODJETJE: O RAZMERJIH IN DRUŽBENI IZKLJUČENOSTI

» **B**odite Svetilnikov Božiček ali dedek Mraz«, je davkoplačevalce za dohodninsko donacijo v prednovoletnem času (2012) na spletni strani nagovarjalo društvo za promocijo svobode Svetilnik. Društvo, katerega namen je »osvetljevati Slovenijo z idejami svobode«, deluje kot nepridobitna, nedržavna in nepolitična organizacija. Njegov cilj je oblikovati »družbo, kjer je posameznik svoboden slediti svojim interesom in odgovoren za svoja dejanja. Posamezniki so lahko svobodni le v družbi, ki temelji na pravicah in svoboščinah posameznika, prostem trgu, pravni državi in omejeni oblasti«, je še napisano na spletni strani društva.¹ Kot je posebej poudarjeno, društvo ne prejema državnih sredstev, saj bi to pomenilo, da se financira iz pobranih davkov.

---

¹ Svetilnik.

Lahko pa davkoplačevalci prostovoljno namesto državi del svoje dohodnine nakažejo izobraževalni in vzgojni organizaciji, ki v imenu javnega interesa poziva »*k umiku oblasti*« ter se bori za »*osebno svobodo in prosti trg*«. Kot lahko preberemo v ponovoletni poslanici, so bili snovalci društva zadovoljni, da so se številni Slovenci odločili »*namesto državi donirati Svetilniku*«.

S tem opisom prikazujem, da razmerje trojice trg, država in podjetje ni enoznačno, predvsem v zadnjem času pa so se meje med kategorijami še posebej močno zabrisale. Trojica nagovarja in postavlja pod vprašaj nekatere druge dihotomije, kot na primer javno vs. privatno, država vs. družba, ekonomija in politika (oz. politično). V družboslovju se teme pogosto navezujejo na globalna ekonomska in politična preoblikovanja, na reorganizacijo transnacionalnega kapitala in rast moči transnacionalnih organizacij (Svetovne banke, Svetovne trgovinske organizacije in Mednarodnega trgovinskega sklada), na cirkulacijo in pretok kapitala, idej, dobrin, denarja in ljudi.

V takšne okvire razprav postavljam prispevek tudi sama. Več pozornosti bom posvetila predvsem vprašanju države: kako opredeliti državo in si jo predstavljati v navezavi na trg oz. podjetje. O podjetju ne bom razmišljala zgolj kot o organizaciji oz. instituciji, temveč kot o novi obliki politične racionalnosti, kar zajame oblikovanje podjetniške kulture, ki vzpostavlja samonadzorovane in samoodgovorne posameznike — novodobne državljanke.

TRG

Ključna v sodobni razpravi o trgu, državi in podjetjih je obravnava ekonomije. O družbeni vpetosti ekonomije je pisal že Karl Polany pred več kot polovico stoletja.² V sodobnem času ekonomskega determinizma, ki je ekonomijo zreduciral na matematične kalkulacije, je takšen poudarek še posebej pomemben in v te okvire postavljam razpravo o razmerju država, trg, podjetje. Ob tem bom izhajala iz predpostavk ekonomske antropologije.

Ekonomska antropologija preučuje ekonomijo iz antropološkega zornega kota. Ekonomski antropologi izpostavljajo družbena razmerja, na katerih temeljijo procesi produkcije, izmenjave, distribucije in potrošnje, kulturna razumevanja teh procesov, družbene odnose in hierarhije, ki procese vzpostavljajo oz. omogočajo. Institucionalni ekonomisti in sociologi razlagajo ekonomijo v okviru institucionalnih okvirov z osredotočanjem na makro ravni. Institucije so vendar ljudje, opozarjajo antropologi, lokalni akterji s svojimi vzorci razmišljanja in z dejanji, ki so v različnih političnih režimih sestavni del vsakdanje življenjske

2 Polanyi, *Velika preobrazba*.

rutine. Z osredotočanjem na vsakdanjih življenjskih ritmih antropologija opozarja na pogajanja, do katerih prihaja na mikro ravni, na razpetost med tistim, kar ljudje govorijo oz. verjamejo, da delajo (oz. kaj nam kažejo uradni dokumenti, da naj bi se dogajalo), in tistim, kar delajo. Prav v teh vmesnih prostorih prihaja do pogajanj kot tudi do kontradikcij, kar konstituira družbene realnosti.

Ekonomska antropologija se je oblikovala ob problematiziranju predpostavk o univerzalnosti tržnih relacij in tržnega obnašanja, ob problematiziranju samoumevnosti. Antropologi so se ukvarjali predvsem z lokalnimi realizacijami v povezavi s širšimi konteksti medsebojnih povezav in svetovnih relacij pa so vstopali v razprave s teoretiki svetovnega sistema. V razpravah so analitiki opozarjali, da moramo o kategorijah in relacijah razmišljati v kontekstu moči, hierarhij, antagonizma in napetosti. Na področju politične ekonomije so ugotavljali družbeno neenakost, opozarjali, da je politična ekonomija sestavni del širše razsvetljske metanaracije o napredku, in s tem izpostavljali kot problematično paradigmo razvoja ter ideološko konstrukcijo moderne. Kritika je bila usmerjena proti interpretaciji družbenih sprememb v okvirih metanarativa moderne (tranzicije, modernizacije, globalizacije), ki univerzalistično sledi paradigmi napredka (znanosti in tehnologije). Problematičnost obravnav prehoda (postsocializma in postkolonializma) kot tranzicije je, da predvideva avtomatični linearni razvoj, ki je usmerjen k enemu cilju: k zmagi prostega trga ter kapitalizma. S tezo o transformaciji so analitiki izražali dvom o prehodu od ene statične kategorije k drugi, ki naj bi premočrtno sledila ideji napredka in kapitalističnim zahtevam ekonomije.³

Ob razmišljanju o družbenih spremembah so se analitiki navezovali na Karla Polanyia in na leta 1944 izdano delo *Velika preobrazba*. Polanyi je preučeval vzpostavljanje tržnega sistema v 19. stoletju (v Angliji) in ob tem negiral tezo neoklasične teorije o univerzalnosti tržnih odnosov ter idejo, da vse družbe zanima vprašanje, kako s čim manj vložka dobiti čim več: trg ni zgolj prostor, ki ga napolnijo ljudje s svojimi idejami, pri tržnem delovanju nič ne deluje samo od sebe. Z razvojem kapitalizma je prišlo do velike transformacije in tržna zamenjava je postala prevladujoča oblika ekonomije med ljudmi, s tem pa so se spremenili tudi družbeni odnosi med njimi.

Karl Polanyi je bil eden prvih in najglasnejših kritikov dihotomije trg in država. Idejo klasičnih ekonomistov, da je družbo mogoče podrediti logiki trga, je ovrigel, ideja samo-regulacijskega trga pa se mu je zdela popolnoma utopična. Taka institucija ne more obstajati, ne da bi uničila človeka in njegovo okolje spremenila v divjino. Prav to se je, kot je o tem pisal Polanyi, zgodilo z vzponom fašizma in nacizma. *Laissez fair*, kot je trdil Polanyi, potrebuje protigibanje, da

³ Koncept transformacije zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata, poleg diskontinuitet izpostavlja tudi kontinuitete. Več o tem gl.: Vodopivec, *Modernizacija in tranzicija*.

se ustvarja stabilnost. Pri principu *laissez fair* ni bilo nič naravnega, svobodni trgi ne bi mogli nikdar nastati, če bi samo pustili stvarjem, da gredo svojo pot. Gibanju, ki je poskušalo ustvariti družbo prostega trga, je sledilo protigibanje, intervencionizem. Paradoks pa ni le v tem, da je bila ekonomija *laissez faire* preiščena državna intervencija. Kot je dokazoval Polanyi, so se namreč poznejše omejitve porodile popolnoma spontano. To pomeni, da je bil *laissez faire* načrtovan, medtem ko zaščita in intervencija nista bili.⁴

Kar je pomembno na tem mestu izpostaviti, je njegovo opozorilo, da preozko pojmovanje interesa povzroča izkrivljeno vizijo družbene in politične zgodovine, zato je pomembno pogledati na potrebo po družbenem varstvu.⁵ V ospredju so družbeni in ne ekonomski interesi. Trg je namreč ogrozil družbene interese.⁶ S tem je Polanyi kritiziral ekonomsko doktrino, ki trdi, da človeka motivira osebni interes. Za razredno vedenje, kot je zapisal, je manj pomembno vprašanje zadovoljevanja potreb (kot zatrjuje ekonomska doktrina) in bolj družbeno priznanje. Razredni interesi so najprej družbeni in ne ekonomski.⁷

Kljub temu da Karla Polanyia ne moremo neposredno prevajati v sodobna razmerja globalnih preoblikovanj, je za razumevanje sodobnih sprememb in odnosov zelo aktualen. Poleg že povedanega je pomembno njegovo opozorilo, da mednarodno svetovno ekonomijo (ki jo spremlja težnja po neprestani širitvi trgov) spremlja nacionalna dimenzija. Slednje se navezuje na idejo mednarodnega zlatega standarda⁸ in vzpon fašizma. Polanyi je dokazoval, da je zlati standard okrepil pomembnost nacije: nacionalizmi so dejansko posledica novega internacionalizma.⁹

Polanyievo razmišljanje je v sozvočju z nekaterimi sodobnimi kritiki, ki dokazujejo, da kljub globalnim povezavam vloga nacionalne države ni izginila, temveč se je preoblikovala (neoliberalizem in nacionalizem se ne izključujeta, globalizacija in nacionalizem tudi ne). Globalizacija je pogosto razumljena kot denacionalizacija, a jo oblikujejo oz. njen obstoj omogočajo institucije ter mreže, za katerimi stoji nacionalna država.¹⁰ Tudi finančne globalne povezanosti ne gre obravnavati kot mednarodno transakcije anonimnih, v teh procesih so nekatere države celo pridobile na moči.

4 Polanyi, *Velika preobrazba*, str. 222–225.

5 Prav tam, str. 242.

6 Prav tam, str. 243.

7 Prav tam, str. 241.

8 Namen mednarodnega zlatega standarda (vrednost valute je bila vezana na fiksno vrednost zlata) je bil ustvariti integriran globalni trg, zmanjšati vlogo nacionalnih držav pri mednarodni širitvi trgov. Posledice pa so bile ravno nasprotno: države so se zatele k zaščitniškim carinam in se zaprle v nacionalne meje.

9 Polanyi, *Velika preobrazba*, str. 298.

10 Sassen, *The state and the new geography*.

Sasskia Sassen¹¹ ob tem izpostavlja interese in kapital angloameriškega sveta: za globalnimi transakcijami stoji mreža privatnih agencij in borznih posrednikov, institucij s konkretnimi interesi, ki marginalizira tudi evropske (kontinentalne) institucije. Preko Mednarodnega denarnega sklada in strukturnih programov (primer azijskih rešilnih jopičev) potemtakem ameriške institucije svoje poglede, politike in prakse vsilijo drugim kulturnim tradicijam.¹²

Globalizacijo analitiki obravnavajo kot dominanten politično ekonomski diskurz, ideologijo ali celo politični projekt, ki krepi moč mednarodnih organizacij OECD, MDS, STO, SB.¹³ Analitično se avtorji ne sklicujejo na globalizacijo, ampak uporabljajo izraz transnacionalno ali translokalno, s katerim izpostavljajo mobilnost tokov, ki potekajo preko meja in skozi njih, samo cirkulacijo kapitala, denarja in dobrin. V kritiki hierarhičnih struktur in centrov moči pa podobno kot sistemski teoretiki sveta pogosto spregledajo številne odzive in vplive razlagajo zgolj v eni smeri.¹⁴ Problem analitikov, ki se sklicujejo na sistemske teorije sveta po modelu center-periferija, je, da ne upoštevajo notranjih razslojenosti v obravnavanih deželah, zaradi tega tudi o vplivih razmišljajo le v smeri, ki poteka iz centra v periferijo.

Kljub pomislekom na tem mestu izpostavljam pozitivni doprinos takšnega pogleda, opozorilo na medsebojno vpetost. Lokalne (ali nacionalne) zgodovine niso produkt izoliranih procesov, ampak kreacije kompleksnih interakcij med lokalnimi družbenimi mrežami, institucijami in širšim okoljem.¹⁵ To zajame tudi razmišljanje o preteklem socialističnem razvoju in vpetosti v svet. Johanna Bockman je tezo, da socializem ni lokalno izoliran fenomen, temveč sestavni del transnacionalnega prostora, pripeljala še korak dlje. Dokazovala je vplive v obratni smeri: njena teza je bila, da je jugoslovanski samoupravni sistem zaznamoval razpravo o globalni ekonomiji in transnacionalni zgodovini. Bockman je ugotavljala vplive in odnose med Jugoslavijo in Perujem ter implementacijo socialističnih politik jugoslovanskega modela v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja v latinski Ameriki (pred prihodom t. i. fantov iz Čikaga).

Še bolj drzna je bila njena teza, da so bili začetki neoliberalizma povezani s socializmom. Skupaj z Gil Eyalom je dokazovala, da je do neoliberalizma prišlo v dialogu med ekonomisti Vzhoda in Zahoda, testiran pa je bil v centralno načrtovanih ekonomijah.¹⁶ Po Bockman je bila tržna ekonomija matematično

---

11 Prav tam.

12 Preko strukturnih programov politike SB in MDS posegajo v politične odločitve držav v razvoju (pomoč je pogojevana) oz. oblikujejo konkretne politične mehanizme v teh državah, kar pomeni, da se nacionalne države preoblikujejo po predpisih transnacionalnih organizacij.

13 Kalb, *Localizing Flows*, str. 3.

14 Gil, *Introduction*.

15 Kalb, *Localizing Flows*, str. 12.

16 Bockman, Eyal, *Eastern Europe as a Laboratory*.

utemeljena na modelu centralnega planiranja.¹⁷ Neoklasični misleci so razvili matematične modele, s katerimi so razlagali ekonomijo in iskali načine, kako dosežati optimalne rezultate. Ideja je bila, da se lahko na podlagi matematičnih izračunov določi najboljšo ceno produkta in njegovo količino. V ta namen so razvili model socialistične države s centralnim planiranjem in državno lastnino proizvodnih sredstev. Na tej osnovi so se kasneje razvili sistemi konkurenčnega trga in centralno planiranega socializma. Matrica trg-država se kaže kot odločilna pri določanju kapitalističnega in socialističnega sistema, a vendar po Bockman ni tako, in to spregledajo tako zagovorniki neoliberalizma kot njegovi kritiki. Oboji se namreč na matrico sklicujejo za legitimacijo svojih interesov.

DRŽAVA

V antropologiji so vprašanje države med prvimi problematizirali politični antropologi,¹⁸ ki so teoretično večinoma sledili Michelu Foucaultju (razmišljanju o moči) in Edvardu Saidu (politika reprezentacij). Postopoma je pozivov k problematizaciji države več: država ne obstaja sama po sebi, ni koherentna entiteta, ni subjekt, države ne opredeljuje posebna oblika institucije. Država se kaže kot kompleks institucij, procesov, idej in predstav.¹⁹ Poudarek je na hibridni ter fleksibilni realnosti, polni pogajanj med različnimi pomeni, kontradikcijami in dvomjmi. Na eni strani se izrisuje država kot sistem oz. aparat, na drugi kot ideja oz. ideologija.²⁰ Medtem ko se država kot ideja (simbolna identiteta) kaže kot nekaj koherentnega (imaginarna koherenca), država kot sistem praks ostaja nekoherentna. Po Timothyju Mitchellu pa države aparata in države ideje ne gre popolnoma ločiti, saj sta zgolj dva aspekta istega procesa. Mitchell je izpostavljala problematičnost dihotomij tudi ob zvezi države vs. civilne družbe (in se ob tem navezal na razmišljanje Antonio Gramscija). Dihotomija vzpostavlja videz dveh koherentnih ločenih sistemov, kjer se država kaže kot zunanja sila, ki penetrira družbo. Problem je prav v takšnih navideznih, a učinkovitih praksah, ki brišejo meje oz. naredijo vidno nevidno. Tem učinkom oblastnih razmerij bi zato morali raziskovalci posvetiti pozornosti.²¹

Večina avtorjev se pri analitični obravnavi države sklicuje na Antonia Gramscija, Louisa Althusserja, predvsem pa Michela Foucaulta: o državi gre

17 Bockman, *Yugoslav Experts*.

18 Radcliff Brown je bil prvi, ki je ob obravnavi afriških političnih institucij (1940) v antropologiji ovrgel misel, da bi država obstajala sama po sebi. — Trouillot, *The Anthropology of the State*, str. 126.

19 Ferguson, Gupta, *Spatializing States*; Sharma, Gupta, *The anthropology of the state*; Trouillot, *The Anthropology of the State*.

20 Abrams, *Notes on the difficulty of studying the state*.

21 Mitchell, *Society, Economy, and the State Effect*.

torej razmišljati v okviru hegemonije, vednosti, moči in discipline. Po Foucaultu oblasti ne gre razumeti zgolj kot dominacije ali represije, temveč v smislu vzpostavljanja oz. oblikovanja človeških bitij kot subjektov. Michel Foucault je²² genealogijo države povezal s politično racionalnostjo, a hkrati z genealogijo subjekta in tehnologijami dominacije. Skoval je koncept »governmentality«, s katerim izpostavlja semantično povezavo med vladanjem in mišljenjem. Tehnologije moči ni mogoče analizirati, ne da bi upoštevali politično racionalnost, ki jo uokvirja. O vladanju potemtakem ne gre razmišljati zgolj v političnih okvirih, gre za miselnost, ki se pojavlja v znanosti, filozofiji, religiji ipd. Poleg administrativne vloge upravljanja države koncept zajame konkretne načine življenja in samokontrole. Za Foucaultja gre pri vladanju za upravljanje, za vedenje, kako učinkovito upravljati (ne le populacij, vseh področij človeškega življenja). Zanimala so ga mikro razmerja, prakticiranje oblasti na mikro nivoju. Njegova teza je bila, da oblast ni uspešna zaradi nasilja ali konsenza, temveč zaradi mikrofizike moči: tehnologije dominacij, ki so povezane s tehnologijami Jaza, s konstitucijo subjekta in prepletene z vzpostavljanjem države. Za sodobno družbo je značilno, da ne gre zgolj za instanco, ki ukaze izdaja, in instanco, ki jih sprejema. V sodobnosti se je vzpostavil anonimni sistem, ki deluje razpršeno.

Foucault je vzpostavljanje države povezal z začetki organiziranega upravljanja populacij (družbeni inžinerin) in teles (nadzor seksualnosti). Osredotočil se je na postopke in tehnike vladanja, nadzora oz. ohranjanja oblasti, na obliko racionalnosti, ki se od 18. stoletja ukvarja z vprašanjem, kako oblikovati učinkovit sistem nadzora in discipline. V tem je videl paradigmatični prehod od aparatov zakona in discipline k varnosti, ki naj bi potekal sočasno s prehodom od merkantilističnega k fiziokratskemu programu gospodarske regulacije. Gre za obliko oblasti, ki se je od osemnajstega stoletja dalje razpršila v kompleksnost družbenega in postala polje intervencije in regulacije politične oblasti. Država je zanj »nič več kot mobilni učinek režima raznolikih vladanj«, zato je problem države »potrebno analizirati skozi prakse vladanja.«²³ Dejanska oblast moderne države ni zgolj v sistemu odločanja — kar je najbolj očitno in se kaže kot nekaj zunanega (zunanja sila), temveč v ponotranjeni vednosti, ki deluje od znotraj.

Foucault odpira vpogled v to, kako je oblast prakticirana v družbi, v okviru družbenih relacij, institucij in teles, ki na prvi pogled ne padejo avtomatično pod kategorijo »država«. Fokus je na vsakdanjih praksah in načinih zamišljanja države, na strukturah ekonomskega ustroja, kalkulacijah, fiskalnih režimih, obvezujočih tehnikah finančnih regulacij in računalniških sistemih. Pogled ne

22 O državi je Michel Foucault razmišljal predvsem v sklopu predavanj, ki jih je imel na College de France med leti 1977 in 1978. Predavanja so izšla v francoski in kasneje angleški različici *Security, Territory, and Population* (2007).

23 Foucault, *Governmentality*, str. 74.

obravnavava sodobnih praks normativnosti skozi prizmo obstoječega političnega sistema, temveč opozarja na vlogo vednosti v sodobni ureditvi upravljanja.

PODJETJE

Britanski sociolog Nikolas Rose je takšna razmišljanja povezal z idejami podjetništva in menedžerskega diskurza, z vednostjo, ki je v sodobnosti uzurpirala različne ravni vsakdanjega življenja. Podjetništvo v tem primeru ne pomeni zgolj spreminjanja organizacijskih oblik oz. poslovnih modelov podjetij, prav tako ne le (diskurzivnega) kreiranja države po modelu podjetij, temveč na splošno vzpostavlja ideal delovanja posameznika na različnih ravneh. Tržno miselnost, ki je utemeljena na učinkovitosti in konkurenci, naj bi uresničevali aktivno odgovorni državljani, zamišljeni kot racionalna, svobodna in samoodgovorna bitja. Posamezniki so se preoblikovali v podjetniško usmerjene posameznike (*enterprising individuals*), ki stremijo k blagostanju, odličnosti in izpolnitvi. Blaginja posameznika se v sodobnem času meri z njegovim uspehom, s kompetencami uspešnega samoupravljanja, kar ni pomembno le za osebni profit, temveč za javni mir in družbeni napredek.²⁴ Vsi tisti, ki temu ne (z)morejo slediti, so izključeni. Obravnavani so kot odvisniki, ki potrebujejo pomoč, a ne v denarju ali podpori, temveč različnih strokovnjakov oz. programov, s pomočjo katerih se bodo preoblikovali v aktivne državljane. Takšne programe preoblikovanja oz. usposabljanja ponujajo številna zasebna podjetja, s katerimi ima administrativna oblast podpisano sodelovanje v okviru javno zasebnih partnerstev.

Taylorizem²⁵ je v nekem historičnem trenutku legitimiral naraščajoč menedžerski oz. tehnični kader ter njihova znanja. Oblikoval je sistem koordinirane regulacije in discipline. Taylorjevi matematični izračuni sčasoma niso bili več zadostni, zato so se začeli upravitelji z večjo resnostjo posvečati vprašanju notranje motivacije delavcev. Kasnejše menedžerske šole so poudarile socialne psihološke aspekte. Nove tehnike upravljanja so se osredotočile na avtonomijo in odgovornost posameznika, ustvarjale so na znanju temelječo družbo. Preoblikovala se je tudi odgovornost, ki po novem ni vezana le na kvaliteto produkta, ki ga opravita delavka in delavec na delovnem mestu, temveč na njuno celotno podobo.²⁶ Sistem upravljanja človeških virov se je zato usmeril na osebne in značajske lastnosti delavcev ter menedžerjev. Med drugim je predlagal

24 Rose, *Inventing our Selves*, str. 154.

25 Znanstveni menedžment je po Fredericku Taylorju upraviteljsko centraliziran, proizvodnja je razdeljena na manjše enote, gibi človeka so točno določeni in matematično izračunani. V študijah dela se taylorizem obravnava kot tehnologijo moči oz. diktat koordinirane koreografije dela po tekočem traku. — Bahnisch, *Embodied Work, Divided Labour*, str. 55.

26 Vodopivec, Samoodgovornost.

osebni branding oz. osebno znamčenje: biti dober marketinškaš v tem primeru ne pomeni poklicne usmeritve, temveč značajske lastnosti. Gre za človeka, ki zna tržiti značajske karakteristike, kot npr. zanesljivost, lojalnost, odzivnost. Trg delovne sile v sodobnem času diktirajo diskurzi veščin in kompetenc. Poleg storitvenih znanj postanejo zato pomembne t. i. mehke veščine. Mehke veščine v nasprotju s trdimi (strokovno znanje) zajamejo osebnostne lastnosti, socialni čut, komunikacijo in vedenjske kompetence.

Osnovna odgovornost posameznika je njegova aktivnost. Le aktivni posameznik zna optimalno upravljati svoj portfolio veščin in predvideti tveganja, ki jim je izpostavljen na delovnem mestu ali izven njega. V ospredju ni njegova zaposlenost temveč zaposljivost.²⁷ Po neoliberalnem imaginariju je delavska zaposljivosti odvisna prav od njegovih oz. njenih mehkih veščin.²⁸ Delavka in delavec sta sama odgovorna za to, da si jih pridobita. Veščine in kompetence so postale konceptualizirane kot predmeti. Možno jih je izmeriti, kupiti ali tržiti. Razvila so se različna znanja, šole, tečajji, kjer učijo, kako prodajati oz. tržiti svoje veščine, kako jih pridobiti in oblikovati.²⁹

Koncept podjetja ne oblikuje zgolj organizacij in trga dela, temveč tudi delovanje oz. obstoj posameznika na splošno.³⁰ Politična oblast se udejanja skozi koalicije različnih avtoritet. Oblast v takšnem razumevanju ni nekaj vsiljenega, ne gre za zunanjo silo, temveč je setavni del vseh nas. V liberalnih demokracijah je po Roseu tehnologija vladanja skrita v konceptu svobode: gre za vladanje skozi podjetniško kulturo, ki se kaže kot nova politična racionalnost. Izbira in podjetje postaneta osrednji doktrini, z besednjakom podjetništva se politično racionalnost prevede na druge nivoju družbenega (programe nacionalne ekonomije, socialnih politik, organizacije šolstva, zdravstva in znanosti) in osebnega obstoja.³¹

DRŽAVA IN PODJETNIŠKA KULTURA

Vzpostavlanje podjetniške kulture ne gre obravnavati izven razprave o razmerju države in kapitala.³² Razprava se navezuje na organizacijo globalnega kapitalizma in izpostavlja prostorsko razpršenost, zabris meja, preoblikovanje

27 Prav tam.

28 Urciuoli, *Skills and selves in the new workplace*, str. 221.

29 Danes tako ni moč govoriti zgolj o komodifikaciji človeškega dela temveč tudi človeške osebnosti.

30 Rose, *Inventing our Selves*, str. 154.

31 Nikolas Rose se sklicuje na analize jezika. Zanj pri jeziku ne gre le za pomene temveč intelektualne tehnologije: jezik ni le orodje, ki legitimira, temveč je performativen. Politični diskurz torej zgolj ne razlaga temveč tudi udejanja. V tem smislu sta jezik in politika medsebojno povezana oz. konstitutivna.

32 Jessop, *The State and the Contradictions*; Trouillot, *The Anthropology of the State*; Kapferer, *New formations of power*.

javno-privatnega, povečano vlogo privatnega ter neformalnega sektorja. Gre za spremembe, ki temeljijo na preoblikovani tehnološko-ekonomski paradigmi, kar nekateri poimenujejo postfordizem, toyotizem, sonyism, gatzem, nova ekonomija oz. na znanju temelječa družba.³³

Kapitalizem je³⁴ že v osnovi translokarno organiziran (prehajanje političnih meja je inherentno zgodovinskemu razvoju), specifična v sodobnih preoblikovanjih pa je prostorska razpršenost, obseg, dinamika gibanja, mednarodnih investicij in magnitud tujih direktnih investicij.³⁵ Vpogled v kapitalske investicije naj bi pokazal, da globalna izmenjava ostaja koncentrirana zgolj na nekaj držav (lociranih predvsem v severnoatlantski regiji), kar pomeni povečano koncentracijo ekonomske moči, ki vzpostavlja globalno polarizacijo in oblikovanje oligopolisov v svetu.³⁶

Kritiki razmerja globalizacije in nacionalne države so opozarjali, da pri razmerju ne gre za dihotomijo, država je sestavni del globalizacijskih odnosov. Nekateri avtorji so povezavo utemeljevali v korporativni moči: v moči korporacij, ki učinkujejo kot država,³⁷ oz. v oligarhično naravi korporativne državne kontrole.

Po antropologu Bruceu Kapfereru gre pri globalizaciji za preplet oligarhičnih procesov³⁸ in politično birokratskega mehanizma nacionalnih držav. Vzorec, ki so ga zaznamovali začetki modernih transnacionalnih korporacij ter globalne oligarhične moči v trgovinskih podjetjih evropske kolonialne in imperialne ekspanzije (British East India Co., the British West Africa Co., British South Africa Co.), se nadaljuje, a je hkrati drugačen. Medtem ko naj bi bile v preteklosti korporacije odvisne od nacionalnih držav, so v sodobnem času nacionalne države v rokah oligarhičnih imperijev in korporacij.³⁹ Nacionalne države se ob razvoju novih podjetniških tehnologij — proizvodnja se je decentralizirala, z zunanjim izvajanjem (outsourcing) je prišlo do prelaganja tveganj in odgovornosti — kažejo kot zaviralke oligarhične korporativne ekspanzije, a po drugi strani korporacijam omogočajo izhode. Privatizacija javnih državnih programov ne pomeni le ekspanzije kapitala oz. ojačenja korporativne moči, ampak tudi pospešuje zadolženost ljudi, kar je pri političnem in družbenem nadzoru

33 Jessop, *The State and the Contradictions*.

34 Kapitalizem je pri tem obravnavan na splošno, teoretično. Realizacije pa so različne, prav tako zgodovinske tradicije in v nadaljevanju bi morali razlike bolj problematizirati. Večina avtorjev, na katere se sklicujem, problematizirajo teoretični model klasičnih liberalnih demokracij.

35 Trouillot, *The Anthropology of the State*, str. 128.

36 Trouillot, *The Anthropology of the State*.

37 Prav tam.

38 Z oligarhijo se sklicuje na organizacijo moči — na notranji sistem avtokratske moči, ki temelji na principih osebnih vezi, idealu lojalnosti, na distribuciji, ki poteka po paternalističnem principu, na družinskih odnosih (ni nujno, da gre za prave družinske vezi, ampak s takšnimi pomeni).

39 Kapferer, *New formations of power*, str. 290.

ključnega pomena.⁴⁰ Korporacije ne zanimajo družbeni interesi, nimajo interesa dolgoročno vlagati v programe družbenega razvoja, bolj delujejo v smeri dobroteljnosti. Od nacionalnih držav so neodvisne, a hkrati delujejo kot deterritorializirane države: imajo državno obliko, ki je menedžerska ter fleksibilna (in ne toga ter birokratska). Medtem pa so obliko – po korporativnem vzorcu – spremenile tudi moderne države.⁴¹

Nekateri antropologi in družboslovci so opozarjali, da imajo nacionalne države pri globalnih preoblikovanjih pomembno vlogo,⁴² drugi so izpostavljali prostore globalnih preoblikovanj znotraj nacionalnih držav.⁴³ Pri slednjih gre za prostore, ki so še posebej izpostavljeni pretoku kapitala in dobrin ter družbenemu inženiringu delovnih teles. To so lahko predelovalno izvozne cone, kjer nacionalne zakonodaje ne veljajo, prav tako ne nacionalna zaščita. Pri tem ne gre zgolj za tovarne na Kitajskem ali v Indiji ipd., temveč tudi za vojno in nadzor državnih meja. Najbolj znan primer vojne privatizacije predstavlja ameriško privatno podjetje Blackwater.⁴⁴

Proces t.i. globalizacije, ki naj bi sicer vodila k brisanju državnih meja, spremlja privatizacija nadzora meja, migracijskih operacij, centrov za odstranjevanje tujcev in migrantskih priporov, ki je kulminirala v pravem industrijskem bumu. Države, ki so nadzor in varovanje prepustile privatnim podjetjem, so se v veliki meri odrekle odgovornosti, predvsem pa so zasebnikom omogočile velike zaslužke. Po poročilih CorpWatcha je največje privatno podjetje, ki se ukvarja s pripori, korekcijskimi centri ali zapori v Združenih državah Amerike GEO Group Inc. (Corrections Corporation of America), v prvem četrtletju leta 2009 zaradi poslov z imigracijami in pripori beguncev zaslužila dvajset milijonov dolarjev.⁴⁵

Kljub privatizaciji je nacionalna država ohranila določeno moč tudi v tem primeru. Avtorji poskušajo s konceptom sestava (asemblaža, v ang. assemblage) zajeti kompleksen in večnivojski odnos med privatnimi podjetji in državo.⁴⁶ V

40 Prav tam, str. 289.

41 Korporativne forme imajo nekatere podobnosti z ideologijami nacionalnih držav (ključna razlika je, da niso vezane na teritorij): poudarek je na sorodstvu, religiji in skupnosti. Medtem ko je državni nacionalizem utemeljen na teritorialni nacionalni kulturni razliki, oligarhični nacionalizem združuje ljudi različnih nacionalnih okolij glede na korporativne vrednote. Gre za prostor potrošnje, ki ga delijo ljudje ne glede na družbeno kulturno okolja, iz katerih prihajajo. To Kapferer prikaže s primeri Disney-fikacije oz. McDonald-izacije.

42 Sassen, *The state and the new geography of power*.

43 Ong, *Neoliberalism as Exception*.

44 Podjetje Blackwater se je kasneje zaradi afer (predvsem tiste v Bagdadu, kjer je bilo pri eni od akcij ubitih veliko civilistov) preimenovalo v Xe in leta 2011 v Acedemi.

45 Doty, Shannon, *Private Detention and the Immigration Industrial Complex*.

46 Kompleksnost povezav analitiki ponazarjajo s konceptom mreže (Manuel Castells) oz. sestava (po Gilles Deleuze in Felix Guattari), kjer gre za skupek različnih konfiguracij, tehničnih in administrativnih praks, ki so prostorsko razpršene. Govori se tudi o ekologiji, ekosistemu, da bi se poudarilo povezave, tehnike menedžiranja, interakcijo globalnega in lokalnega, pomen

načrtovanje in upravljanje varnosti so poleg državnih institucij ter privatnih varnostnih služb vključeni globalni kapital, lokalna policija in mednarodni (strokovnjaki) svetovalci.⁴⁷ V Veliki Britaniji je privatnih varovanj (oz. zaposlenih v njih) več kot v javnih policijskih vrstah (gre za razmerje dva proti ena), v zadnjih petdesetih letih je število zaposlenih v sektorju naraslo s 66950 na 161013.⁴⁸ V ZDA, kjer je takšnih podjetij največ, je razmerje tri proti ena.⁴⁹ Poleg ZDA naj bi bil trg nadzora in varovanja najmočnejši v Izraelu, hitro rastoči trgi pa v državah V Evrope in v sredozemskem območju.⁵⁰

Prva zasebna vojaška varnostna organizacija (mednarodna) se je odprla tudi v Sloveniji. Varnostna organizacija CSB (Sacred Band), po slovensko Karantanska skupina posvečenih, naj bi bila, kot je rečeno na spletni strani⁵¹ (in v televizijski predstavitvi),⁵² namenjena vzdrževanju in ne vzpostavljanju miru. Kaj to pravzaprav pomeni, v kakšne akcije se podjetje vključuje in na kakšen način deluje, pa bi bilo treba šele ugotoviti in podrobneje raziskati.

Tema o nadzoru državnih meja odpira vprašanje o mobilnosti: kdo je lahko mobilni in kam (lahko gre ali ne). Državna meja se hkrati kaže kot prostor, kjer se posameznik najbolj konkretno sreča z državo. Kot opozarja antropolog Michel Rolph Trouillot, je za uspešno vodenje države (statecraft) ključno državljanom dobro razložiti, kje so lahko nastanjeni in kam ter kako so lahko mobilni.⁵³

Pogled na privatizacijo osrednjih funkcij nacionalnih držav (nadzor meja, mobilnosti, upravljanja družbe) kaže, da problem danes, na katerega je opozoril tudi že Foucault, ni toliko v tem, da bi država dominirala nad družbo (etatizacija družbe), temveč vladanje državi (governmentalizacija države). V tem smislu je tudi t. i. umik države obravnavan kot sestavni del vladanja. Neoliberalizem zajame preobrazbo političnega, ki prestrukturira oblastna razmerja v družbi.

---

informacijskih tehnologij, hierarhičnost geo-ekonomskih pozicioniranj. Več o tem v: Ong in Collier, *Global Assemblages*.

47 V posle so vključena tudi druga privatna podjetja s področja komunikacije, biometrike, svetovanja, upravljanja, logistike, ICT sektorja ipd. (Saada, *Borders Protection*).

48 Jones, Tim, Newburn, Tim. *The United Kingdom*. V: Jones, Tim, Newburn, Tim (ur.). *Plural Policing. A Comparative Perspective*. London: Routledge, 2006. str. 34–54, cit. po Abrahamsen, Williams, *Security Beyond the State*, str. 2.

49 Abrahamsen, Williams, prav tam.

50 Saada, *Borders Protection*.

51 Karantanska skupina posvečenih.

52 V Sloveniji nastala prva zasebna varnostna organizacija.

53 Trouillot, *The Anthropology of the State*.

DRŽAVA IN DRUŽBA

Družbeno civilna platforma srednje in vzhodne Evrope se je v osemdesetih letih 20. stoletja vzpostavila skozi kritiko socialističnih držav. Pod vprašaj je postavila politične sisteme in ekonomske modele, zahtevala družbene spremembe. Ko je bilo t. i. demokratičnih prehodov konec, se je večina iniciativ preoblikovala. Nastala so privatna podjetja, politične stranke oz. nov tip civilno družbenih organizacij, ki ne prevprašuje (več) političnega režima niti ekonomskega modela. Preoblikovane civilno družbene organizacije so se vzpostavile kot solidarnostne organizacije za potrebe družbeno izključenih ljudi. Organizacije so postale del t. i. tretjega sektorja in so poskušale zapolniti vrzel, ki je nastala zaradi »umika države«. Vzpostavitev tretjega sektorja je nejasnost javnega in privatnega še bolj zameglilo.⁵⁴

Na svetovni ravni meje med javnim in privatnim, civilno družbenim in državnim, formalnim in neformalnim brišejo programi razvojne pomoči in razvojnega sodelovanja, vstop mednarodnih organizacij in fundacij (Oxfam, Unicef, Save the children ipd. oz. druge manjše organizacije) v države v razvoju. Organizacije prinašajo — poleg konkretnih programov — na posamezne regije ali med konkretne skupine ljudi tudi modele razvoja, kar ne poteka nujno preko administrativnih centrov oz. vlad teh držav. V številnih primerih prevzamejo zaščitno in distributivno vlogo države. Z oblikovanjem osnovne infrastrukture polnijo vrzel, ki jo v t. i. razvitih demokracijah (čeprav v okrnjeni obliki) nadzira in vodi država.

Kot sem zapisala, je navidezna meja med državo in družbo problematična, pozornost bi morali zato preusmeriti k praksam, ki brišejo mejo med civilno družbenim in državnim (državo misliti znotraj oz. kot del družbe in ne zunaj nje), kar v antropologiji odpira vprašanja kulturnega razumevanja države, reprezentacij države in vsakdanjih praks.

Politični antropolog Jonathan Spencer⁵⁵ je pri preučevanju države izpostavljal odzive ljudi, njihove strategije, napetosti in pogajanja, do katerih prihaja na mikro ravneh. Posameznike ne gre zgolj reducirati na učinek mehanizmov, kapitala ali interesov, je poudaril. Vprašanje torej je, kdaj se ljudje sklicujejo na državo, na kakšne načine in kakšen je fokus njihovih pozivov. To lahko opazujemo tudi v današnjih demonstracijah in protestih v Sloveniji in v tem, kako protestniki nagovarjajo državo.

Pri protestih ne gre zgolj za poulična dejanja, temveč za platformo, kjer se preko kritike in zahtev vzpostavlja nova država. Na socialnem spletnem portalu

54 de Sousa Santos, *Governance: Between Myth and Reality*.

55 Spencer, *Anthropology, Politics, and the state*, str. 101, 102.

Facebook (spletne vsebine v sodobnih družbenih gibanj odigrajo ključno vlogo, zato jih ne gre obravnavati kot obrobne) se je formirala skupina *Mi Nismo Ulica, Mi Smo Država!*, ki ta vidik še posebej izpostavi. Na njihovi spletni strani (ki na FB nastopa kot subjekt) je namreč napisano: »*Državljeni Republike Slovenije nismo samo ulica. Politiki uporabljajo prisposodbe, da je zavladala ulica... Potemtakem je njih nastavila ulica. Kdor te nastavi, te lahko tudi odstavi. Gotofj ste! Mi nismo ulica, mi smo država!*«⁵⁶

Državi se v protestih pripisuje različne pomeni. Država se pojavlja kot zunanja sila, a je hkrati sestavni del vseh nas: država je drugi, a smo hkrati država mi. Sklicevanje na državo ostaja dvoumno: po eni strani protestniki kritizirajo državo, po drugi jo nagovarjajo, po tretji se nanjo obračajo v iskanju zaščite in pravičnosti. Posameznik je z državo v ambivalentnem odnosu in protesti kažejo na pogajanja med različnimi pomeni, ki se jih pripisuje državi.

Boj proti tajkunizaciji, korupciji in zaščiti ekonomskih političnih elit s sloganom »*Ukradli ste nam državo*«, eliti (ne le vladi) odreka legitimnost. »*Državo je treba postaviti nad kapital, ji vrniti moč*«, je zapisal eden izmed članov spletnega foruma *Revolt in alternative* v dnevnem časopisju *Delo*.⁵⁷

Protestniki se sklicujejo na razmerje država-trg-podjetje in zahtevajo njegovo preoblikovanje. Pozivi so usmerjeni proti kapitalističnem sistemu in zahtevajo drugačno družbeno realnost, izpostavljajo dimenzije politično ekonomske družbenosti. S pozivi po socialni zaščiti ne kličejo zgolj k socialni in pravni vlogi države, temveč k večji pravičnosti, kar ne zajame le vprašanj prava in zakonodaje, temveč vzpostavljanje države kot pravične zaščitnice. Klici družbeno izključenih pozivajo k družbeni vključenosti: »*Mi smo država*« (slogan z demonstracij, november 2012), »*Ukradli ste nam državo!*« (21. 12. 2012), »*Država smo mi ne vi*« (11.1.2013).

Podobo države v politični retoriki⁵⁸ krojijo bonitetne ocene, ukrepi varčevanja, evropske strategije in cilji ipd., tržna logika konkurenčnosti in učinkovitosti, paradigma samoodgovornosti. Pri tem ne gre le za retoriko, ki jo v odgovoru na sedanjo krizo ali proteste uporabljajo politične elite, temveč za strategijo zapisano v načrtu razvoja Republike Slovenije. Učinkovito in cenejšo državo, tretjo prioriteto Strategije razvoja Slovenije (2005), naj bi po načrtu zagotovila zmanjšana neposredna vloga države v gospodarstvu, delna privatizacija upravnih nalog in krepitev nevladnega sektorja. Modernizacija sistemov socialne zaščite je utemeljena prav v uveljavljanju večje odgovornosti posameznika za njegov socialni položaj (pogoj fleksibilnosti na delovnem trgu je cilj, da postane fleksibilna tudi

56 *Mi Nismo Ulica*.

57 Lorenci, Spremembe se morajo zgoditi.

58 Pri tem ne gre za politične stranke ali opcijo.

varnost).⁵⁹ Država naj bi dosegla učinkovitost na račun odgovornih in ozaveščenih državljanov (strategija razvoja) in pogodbenih izvajalcev (contracting out). Anoreksično državo naj bi nadomestila močna družba, ki je upodobljena kot skupina posameznikov. »Prehod od države blaginje v družbo blaginje« (kar je cilj razvoja) naj bi omogočila učinkovitejša socialna država, večja lastna odgovornost in aktivnost posameznikov, krepitev javnega in zasebnega partnerstva ter raznolika in delno konkurenčna ponudba socialnih storitev.⁶⁰

Protestniki s pozivi (ob tem gre poudariti, da so iniciative, vzgibi, razumevanja, zahteve raznolike) pod vprašaj postavljajo (sodobno) organizacijo kapitalističnega sistema, model države, ki ga ponujajo razvojni programi SRS. S slogani *Ukradli ste nam državo* izpostavljajo vprašanje zaupanja — ne le v institucije in elite, temveč v družbeni sistem, vprašanje pripadnosti (ali sploh pripadam?) in identitete (kdo smo?). Problem družbene izključenosti, ki ga slogan izpostavlja, se odziva na strategijo, ki si jo je zamislila elita razvojnega načrta Republike Slovenija (po modelu evropskih politik in strategij). Na področju trga dela to pomeni, da problema ne gre reševati z vključitvijo brezposelnih v programe aktivnih politik zaposlovanja, kot je zapisano v Strategiji razvoja Slovenije (2005).⁶¹ Delavci od države zahtevajo, da jim zagotovi delovna mesta in ne denarnih nadomestil,⁶² da prične govoriti o zaposlovanju in ne zaposljivosti. Zahtevajo pravico do dela, znano kot ekonomsko pravico, kar naj bi bil sestavni del ekonomskega državljanstva. Termin je sicer zdaj pogosteje v uporabi, ko se govori o državljanstvu, pridobljenem zaradi kapitalskih investicij, znanem tudi kot državljanstvo z investicijo (kar dobro ponazarja spremembe sodobnega časa). Zahteve po socialnih pravicah se sklicujejo na problem programov socialne zaščite, ki ne poskrbijo za stiske številnih posameznikov in njihovih družin, vlogo pa prepuščajo nevladnim organizacijam, društvom in posameznim iniciativam (Rdeči križ, Karitas, Mali princ, Anina zvezdica, idr.). Protestniki izpostavljajo, kar je na začetku 20. stoletja rekel že nemški anarhistični teoretik Gustav Landauer,⁶³ da ne živimo mi v državi, ampak država živi v nas. Država je namreč odnos med človeškimi bitji, način, kako se ljudje vedejo drug do drugega.⁶⁴

59 Vlada je junija 2005 sprejela Strategijo razvoja Slovenije (pet razvojnih prioritet), s katero opredeljuje vizijo in cilje razvoja Slovenije do leta 2013 (*Strategija razvoja Slovenije*).

60 Poročilo o razvoju SRS leta 2012 ugotavlja, da se usmeritev države, ki naj bi izvajalsko vlogo pri izvajanju izobraževalnih, zdravstvenih in drugih javnih storitev vedno bolj prepuščala javno zasebni mreži organizacij, sicer uresničuje, vendar zelo počasi. Zasebnih izvajalcev naj bi bilo več, vendar so javni zavodi še vedno daleč prevladujoča organizacijska oblika za izvajanje javnih storitev (*Poročilo o razvoju Slovenije*, str. 61).

61 *Strategija razvoja Slovenije*.

62 Vodopivec, Samoodgovornost.

63 Landauer, Gustav. *Revolution and Other Writings: A Political Reader*. Oakland: PM Press, 2010, str. 249, cit. po Vodovnik, Državljanstvo kot glagol, str.52.

64 Za Landauera država ni nekaj, kar bi se dalo odpraviti z enkratno revolucijo, zato tudi svobodne družbe

Sodobni hegemoni modeli vitke države (ne le Slovenije, ampak evropskih strategij) ponujajo podjetniški model: država naj bi prevzela organizacijo, značilno za podjetja, ter znala slediti dobrim praksam. Socialne storitve naj bi prevzela civilna združenja in dobrodelne organizacije. Dobrodelnost je postala tudi sestavni del t. i. filantrokapitalizma.⁶⁵ Predstavlja statusni simbol bogatih inovatorjev, podjetnikov, menedžerjev, to niso več materialne dobrine (jahte in letala), ampak filantropija in ideje za drugačni svet. George Soros in Bill Gates sta vzornika takšnih »družbeno angažiranih« bogatašev.

ZA ZAKLJUČEK: O DRUŽBENI IZKLJUČENOSTI

Bruno Amable, ki je preučeval povezave med moralnimi in političnimi aspekti neoliberalne ideologije, je ugotavljal, da so posledice moralnega in političnega neoliberalizma še posebej jasne na področju socialne varnosti: socialna varnost je individualizirana, zaščita pogojevana, pomoč se dodeljuje v zameno za nekaj.⁶⁶

Ideološki pritiski v neoliberalnem kapitalizmu de-legitimirajo kakršnokoli kolektivno dejanje, ki bi lahko vodilo do zaščite pred konkurenčnostjo. Ti pritiski se kažejo kot pravični. Če spomnim na primer izobraževalno vzgojnega društva Svetilnik z začetka članka, gre v takšne kontekste umestiti misel, da v imenu javnega (oz. javno dobrega) poteka boj za osebni interes. Družbena zaščita se ne kaže le kot ekonomsko neučinkovita, temveč postane tudi moralno vprašljiva, predstavljena je v nasprotju s svobodo, z demokracijo in neodvisnostjo.⁶⁷

Tržni režimi so spreminjali temelje državljanstva od družbenega, univerzalnega do pogodbenega in pogojevanega. Nezaposlenost, nekoč obravnavana kot odgovornost skupnega (the commons), je postala del osebne odgovornosti. Premestitev tveganja iz korporacij, vlad in shem družbenega (za)varovanja na posameznika in njegovo družino je sprememba, ki jo je Karl Polanyi opisal kot izključenost. V navezavi na njegovo misel portugalski sociolog Boaventura de

---

ni mogoče doseči s preprosto zamenjavo stare ureditve z novo, temveč le s širjenjem sfer svobode do te mere, da končno prevladajo celotnemu družbenemu življenju (Vodovnik, prav tam, str. 52).

65 Bishop in Green, ki sta termin tudi skovala, filantrokapitalizem utemeljujeta kot gibanje. Preko intervjujev z nekaterimi bogatimi posamezniki (mdr. Bill Gates in Oprah Winfrey) sta preučevala mrežo bogatih donatorjev in način njihovega delovanja. Filantrokapitalisti delujejo kot družbeni investitorji, ki v filantropijo vstopajo kot poslovneži in se tudi v filantropiji poslužujejo podjetniških strategij. — Bishop, Green, *Philanthrocapitalism*.

66 Prevpraševanje skladnosti moralnih vrednot in kapitalističnega ekonomskega sistema, ki temelji na lovu osebnega interesa ni nova v neoliberalni paradigmi. Neoliberalci zavržejo naravni značaj tržnega reda in posvojijo etos individualne odgovornosti, odgovornosti konkurenčnosti v svetu, kjer se ekonomski pogoji neprestano spreminjajo. Posameznik mora, kot že rečeno, postati podjetnik samega sebe, odgovoren za svoj obstoj in vključenost na trg Amable, *Morals and politics in the ideology of neo-liberalism*.

67 Prav tam.

Sousa Santos razmišlja, če morda danes ne vstopamo v čas politično demokratičnih, a družbeno fašističnih družb.⁶⁸

Politična konstrukcija brezupnosti, kot je Linda Weiss⁶⁹ poimenovala fenomen, ko akademski, politični in korporativni voditelji večjega dela sveta svojim državljanom razlagajo, da se zaradi družbenih posledic globalizacije ne da narediti ničesar, se prepleta z mentaliteto samo-poraza. Gre za miselnost, ki zajame procese družbenega in samo izključevanja.⁷⁰

Teza, ki jo zagovarjam, je, da je trojico oz. razmerje država podjetje trg potrebno obravnavati v povezavi s paradigmo samoodgovornosti, v okviru individualizacije kolektivnih problemov, strukturnih ekonomskih pogojev in aranžmajev. Paradigma ne zajame le prelaganja odgovornosti in skrbi iz države, podjetij, družbe na pleča posameznikov in njihovih skupin, deluje tudi ekskluzivno, izključi tiste, ki paradigmi ne (z)morejo slediti (in jih prikaže kot nesposobne). Individualizacija odgovornosti za izobrazbo, (ne)delo, zdravje,⁷¹ uspeh, srečo, ipd. spregleda družbeno vpetost, družbeno ekonomske dejavnike na področju trga dela, socialnih politik,⁷² odmik od norm pa je predmet moralizacije in stigmatizacije. Procese spremljajo občutki krivde, gre za ponotranjenje krivde za svoj položaj.

Margaret Somers je družbeno v/izključenost navezala na problem tržne racionalnosti.⁷³ Izključenost revnih in brezposelnih v javnem prostoru je označila kot državljanstvo brezdržavljskosti (*statelessness of citizens*). Pri tem državljanstva ne gre razumeti v smislu legalnega statusa, ampak kot pravico imeti pravico (po Hanni Arendt). Pripadnost nacionalni skupnosti torej še ni zadosten pogoj za zagotavljanje državljanstva, nedržavljsani so tudi *de iure* državljsani. Somers je ugotavljala, da nedržavljsani niso zgolj prikrajšani za družbeno varnost, temveč so oropani človeškosti — dostojanstva in spoštovanja.

Razprav o državljanstvu je danes veliko, ne le v navezavi na nacionalno (nacionalno, socialno in ekonomsko), govora je tudi o lokalnem, globalnem, subalternem državljanstvu. Kritiki razmišljajo, kako rekonceptualizirati državljanstvo, ki bi sledilo alternativni spodaj navzgor (državljanstvo, ki bi se konstituiralo mimo države, kot na primer municipalno). Kar zajame vprašanje družbeno pozicionarnosti v sodobno preoblikovanem svetu, je vprašanje o družbeni v/

68 de Sousa Santos, *Governance: Between Myth and Reality*.

69 Weiss, Linda. »The myth of the powerless state«. *New Left Review* 38 (1997), cit. po Trouillot, *The Anthropology of the State*, str. 129.

70 Ina Dietzsch se pri tem sklicuje na Jack Friedmena, ki je termin *statementality* predstavil na predavanju *Ambivalence, Abjection, and the Outside of the Global: On Statementality*, na konferenci ASEA (2007), Timisoari (Dietzsch, *Perceptions of decline*, str. 17).

71 Kamin, *Zdravje na barikadah*.

72 Leskošek, *Načeti temelji*, str. 12.

73 Somers, *Genealogies of Citizenship*.

izključenosti.

Pospešena privatizacija odpira razpravo o mejah (kje se privatizacija in privatno konča?) in postavlja dihotomijo javnega⁷⁴ in privatnega pod vprašaj. V vmesni prostor vstopa koncept skupnega, ki poskuša preseči navidezno izključujoče dihotomije javnega privatnega, države in trga, socializma in kapitalizma. Razprave o skupnem kot tudi rekonceptualizaciji državljanstva izpostavljajo mehanizme družbenih izključevanj, iščejo možnosti za družbeno vključenost in hkrati opozarjajo na politično konstitucijo družbenega.⁷⁵

Neoliberalno vladanje (governance) deluje kot Polanyieva inverzija.⁷⁶ Medtem ko je Polanyi trdil, da je ekonomija družbeno vpeta, nas zdaj nova matrica prepričuje, da moram družbo vpeti v ekonomijo.⁷⁷ V razpravo je torej pomembno vrniti družbenost, opozoriti na družbeno vpetost in ponovno spomniti na besede Karla Polanyia, da ključna motivacija ni skrita v osebnem interesu zadovoljevanja potreb, kot to skuša dokazati ekonomska doktrina, temveč v potrebi po varnosti in družbenem priznanju.

Misel velja prenesti tudi na področje politične ekonomije in poleg materialnih odnosov v analizo zajeti simbolne pomeni in družbene pozicioniranosti. Pri družbeni izključenosti gre ugotavljati, kako so izključevanja institucionalizirana, kako v družbi prepoznana. Razpravo o razmerju država - trg - podjetje umeščam v takšne okvire, način, kako razmerje definiramo, je namreč ključno za razumevanje mehanizmov družbenega iz/vključevanja.

VIRI IN LITERATURA

74 V zadnjem času so javni uslužbenci postali tarče intenzivne ideološke ofenzive, ki javni sektor diskreditira kot neproduktiven, neučinkovit in parazitski, ljudi, ki delajo na tem področju, pa kot lene in odvečne. Po tej ideološki perspektivi sta delavec, podjetnik oz. delodajalec soborca v boju proti »državi«. Več o ideologizaciji antagonizma med javnim in privatnim gl.: Krašovec, Razredni boj po novi ekonomiji, str. 63.

75 Negri, Hardt, *Skupno onkraj privatnega in javnega*.

76 Angelis, Massimo de. »Neoliberal Governance, Reproduction and Accumulation«. *The Commoner* 7 (2003), str. 23, cit. po de Sousa Santos, *Governance: Between Myth and Reality*.

77 Prav tam.

Tiskani viri

Poročilo o razvoju Slovenije 2012. UMAR, Ljubljana. URL: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2012/PoR_2012.pdf, 31. 1. 2013.

Strategija razvoja Slovenija 2005. UMAR, Ljubljana. URL: http://www.mgrt.gov.si/fileadmin/mgrt.gov.si/pageuploads/DPK/StrategijarazvojaSlovenije_-_final.pdf, 31. 1. 2012.

Časopisni viri

Leskošek, Vesna. Načeti temelji socialne države. *Delo/Sobotna priloga*, 14. 8. 2010, str. 12.

Elektronski viri

Karantanska skupina posvečenih (Carantanian Sacred Ban). URL: <http://www.csb-slovenia.com/images/catalog.pdf>, 31. 1. 2013.

Lorenci, Andrej. Spremembe se morajo zgoditi. *Delo, Revolt in alternative* (spletni forum), 7. 1. 2012. URL: <http://www.delo.si/revolt/ekonomija/spremembe-se-morajo-zgoditi.html>, 31. 1. 2013.

Mi Nismo Ulica, Mi Smo Država. *Socialno omrežje Facebook*.

URL: <http://www.facebook.com/pages/Mi-Nismo-Ulica-Mi-Smo-DR%C5%BDAVA/384132241672417>, 25.1. 2013

Svetilnik. Društvo za promocijo svobode. URL: <http://www.svetilnik-slovenija.org/>, 31. 1. 2013.

V Sloveniji nastala prva zasebna varnostna organizacija. *24ur.com*, Preverjeno, 6. 11. 2012. URL: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/v-sloveniji-nastala-prva-zasebna-varnostna-organizacija.html>, 31. 1. 2013.

Literatura

Amable, Bruno. Morals and politics in the ideology of neo-liberalism. *Socioeconomic Review*, 2011, št. 1, str. 3–30.

Abrams, Philip. Notes on the difficulty of studying the state. *Journal of Historical Sociology*, (1977) 1988, št. 1, str. 58–89.

Abrahamsen, Rita, Williams, C. Michael. Security Beyond the State: Global Security Assemblages in International Politics. *International Political Sociology*, 2009, št. 3, str. 1–17.

Bahnisch, Mark. Embodied Work, Divided Labour: Subjectivity and the Scientific Management of the Body in Frederick W. Taylor's 1907 Lecture on Management. *Body & Society*, 2000, št. 1, str. 51–68.

Bishop, Matthew, Green, Michael. *Philanthrocapitalism: How Giving Can Save the World*. New York: Bloomsbury Press, 2010.

Bockman, Johanna. *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford, California: Stanford University Press, 2000.

Bockman, Johanna, Eyal, Gil. Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism. *American Journal of Sociology*, 2002, št. 2, str. 310–352.

Bockman, Johanna. *Yugoslav Experts in the Non-Aligned World: Peru's Revolutionary Experiment, 1968–1975*, predavanje na konferenci ASEES, Washington, ZDA, 2002.

Dietzsch, Ina. Perceptions of decline: crisis shrinking and disappearance as narrative schemas to describe social and cultural change. *Durham Anthropology Journal*, 2002, št. 1, str. 11–34.

Doty, Roxanne Lynn, Shannon, Elizabeth. Private Detention and the Immigration Industrial Complex. *International Political Sociology*, 2013, št. 4 (v tisku).

Gil, Zsuzsa. Introduction: Relationality in the study of state socialism and postsocialism (odtis, v pripravi zbornika).

Ferguson, James, Gupta, Akhil. Spatializing States: Towards an Ethnography of Neo-Liberal Governmentality. *American Ethnologist*, 2013, št. 4, str. 981–1002.

Foucault, Michel. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978*. New York: Palgrave Maximillian, 2007.

Jessop, Bob. The State and the Contradictions of the Knowledge-Driven Economy, 2000. URL: <http://www.sristi.org/material/mdpipr2003/MDPIPR2003CD/M15%20Bob%20Jessop%20The.htm> , 17. 12. 2013.

Jessop, Bob. *The future of the capitalist state*. Cambridge: Polity, 2002.

Kalb, Don. Localizing Flows: Power, Paths, Institutions, and Networks. V: Kalb, Don (ur.). *The Ends of globalization: Bringing society back in*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Location, 2000, str. 1–29.

Kamin, Tanja. *Zdravje na barikadah. Dileme promocije zdravja. Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

Kapferer, Bruce. New formations of power, the oligarhic coporate state, and anthropological ideological discourse. *Anthropological theory*, 2005, št. 3, str. 285–299.

Krašovec, Primož. Razredni boj po novi ekonomiji. Nova ekonomija ali neoliberalizem. *Borec*, 2011, št. 681/684, str. 48–69.

Mitchell, Timothy. Society, Economy, and the State Effect. V: Sharma, Aradhana, Gupta, Akhil (ur.). *The anthropology of the state: a reader*. Wiley-Blackwell, 2006, str. 169–186.

- Negri, Antonio, Hardt, Michael (ur.). *Skupno onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana: ČKZ, 2009.
- Ong, Aihwa. *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham NC in London: Duke University Press, 2006.
- Ong, Aihwa in Stephen J. Collier (ur.). *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*. Oxford: Blackwells, 2005.
- Polanyi, Karl. *Velika preobrazba. Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Cf., 2005.
- Rose, Nikolas. *Inventing our Selves: Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Saada, Julien. Borders Protection: A New Market for the Security Business. Prispevek na konferenci. *The 7th Global Conference: War, Virtual War and Human Security Inter-Disciplinary*. Net Prague, Czech Republic, 30. 4.–2. 5. 2010.
- Sassen, Saskia. The state and the new geography of power. V: Kalb, Don (ur.). *The Ends of globalization: Bringing society back in*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Location, 2000, str. 49–65.
- Sharma, Aradhana, Gupta, Akhil. *The anthropology of the state: a reader*. Wiley-Blackwell, 2006.
- Somers, Margaret R. *Genealogies of Citizenship. Markets, Statelessness, and the Right to Have Rights*. Ann Arbor: University of Michigan, 2008.
- de Sousa Santos, Boaventura. Governance: Between Myth and Reality. *RCCS Annual Review*, 2009, št. 0. URL: <http://rccsar.revues.org/95>, 31. 1. 2013.
- Spencer, Jonathan. *Anthropology, Politics, and the state. Democracy and Violence in South Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Trouillot, Michel-Rolph. The Anthropology of the State in the Age of Globalization: Close Encounters of the Deceptive. *Current Anthropology*, 2001, št. 1, str. 125–138.
- Urciuoli, Bonnie. Skills and selves in the new workplace. *American Ethnologist*, 2008, št. 2, str. 211–228.
- Vodopivec, Nina. Modernizacija in tranzicija. V: Lazarevič, Žarko, Lorenčič Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije: poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 377–402.
- Vodopivec, Nina. Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije: izziv ali grožnja. V: Studen, Andrej (ur.). *Pomisli na jutri: o zgodovini (samo) odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 223–245.

Vodovnik, Žiga. Državljanstvo kot glagol: alterglobalistično gibanje in ideja translokalnega državljanstva. *Družboslovne razprave*, 2011, št. 67, str. 41–57.